

Norsk landbruks-samvirke – hva og hvorfor

Selv om landbrukssamvirket har en sterk posisjon i Norge, gjør det ikke Norge til et annerledesland. Samvirkemodellen står sterkt i landbruket verden over.

Kronikk

Sigurd Rysstad
Senter for samvirkeforskning,
NMBU
Gaute Lenvik
Norsk landbrukssamvirke

TRE AV verdens ti største landbrukssamvirker, målt etter omsetning, er lokalisert i Tyskland, Nederland og Danmark. De øvrige på topp-ti lista er fra Japan, Sør-Korea, USA og New Zealand. De største er meierier eller driver mottak av korn med mer, og selger innsatsfaktorer til bøndene, omtrent tilsvarende virksomheten til våre to felleskjøp.

Landbrukssamvirket står også sterkt i mange framvoksende økonomier som India, Brasil og Argentina. Globalt finner vi store samvirkeforetak innenfor en rekke andre sektorer, for eksempel detaljhandel, forsikring, bank, energi og helse-tjenester.

Forbrukersamvirker har som formål å gi deres eiere - kundene - best mulige priser på varer og tjenester av relevant kvalitet. Og produsentsamvirker har som formål å gi eierne best mulige priser og leveringsbetingelser for deres råvarer eller innsatsfaktorer som trengs i deres produksjon.

ALLE SAMVIRKEFORETAK har altså det til felles at formålet er å gi deres brukere - medlemmene eller eierne - best mulige priser eller lavest mulig kostnader på kort og lang sikt. Både samvirkeforetak og investoreide foretak har som mål å maksimere verdiskapingen for sine eiere, men forskjellen mellom foretaksformene blir tydeligst i samhandlingen i verdikjeden.

Mens samvirker har som formål å gi eierne best mulige priser og leveringssikkerhet til eierne for råvarene de leverer, har investoreide foretak kapitalavkastning som formål. Det siste betyr at desto lavere råvarekostnader, desto høyere blir naturlig nok kapitalavkastningen. Inves-

toreide foretak og samvirkeforetak har altså diametralt motsatte formål.

Hvorvidt et samvirke lykkes med å gi eierne gode pris- og leveringsbetingelser, avhenger i stor grad av at de makter å mobilisere tilstrekkelig med både kapital, arbeidskraft og råvarer og at de evner å utnytte ressursene på en god måte.

Samvirkets eiere kan ha til dels ulike ønsker, blant annet om hvor anlegg skal lokaliseres. Den demokratiske organiseringen gjør også at samvirkeforetak kan ha utfordringer med å ta beslutninger like raskt når nye muligheter eller utfordringer oppstår.

HVORFOR SAMVIRKE? Desto mer effektivt et konkurranseut-satt landbrukssamvirke evner å utnytte ressursene, desto bedre priser og leveringsbetingelser vil det kunne gi eierne, og dermed vil også konkurrenter - de investoreide foretak - tvinges til å tilby deres leverandører eller kunder bedre priser. Samvirkeforetak kan med andre ord etablere en konkurransemessig

Alle bønder vil være tjent med at samvirkeforetak oppnår en sterk posisjon i markedet, men de som tjener aller mest kan være de som velger å levere til konkurrentene.

målestokk - «a competitive yardstick» - som andre foretak må innrette seg etter for i det hele tatt å overleve i markedet.

En studie av melkemarkedet i alle EU-land dokumenterer at melkeprisen bøndene mottar er høyere i land der bondeide foretak har høye markedsandeler, enn i land der samvirket står svakt. Studien viser imidlertid også at bønder som velger å levere til samvirkets konkurrenter i land der samvirket har en sterk posisjon, i en del tilfeller kan oppnå enda høyere melkepris enn bønder som leverer til samvirket.

Det er med andre ord samvirkene som legger lista. Desto sterkere markedsposisjon samvirkene har, og desto mer effektivt de makter å drive, desto bedre priser kan de betale medlemmene. Som nevnt må konkurrentene ofte overby samvirkene for å sikre tilstrekkelig tilførsel av råvarer til deres virksomheter.

Dette illustrerer en av samvirkeformens utfordringer, det såkalte gratispassasjer-problemet. Alle bønder vil være tjent

Desto sterkere markedsposisjon samvirkene har, og desto mer effektivt de makter å drive, desto bedre priser kan de betale medlemmene, skriver kronikk-forfatteren. FOTO: NORSK LANDBRUK

med at samvirkeforetak oppnår en sterk posisjon i markedet, men de som tjener aller mest kan være de som velger å levere til konkurrentene.

BØNDER ER ikke bare avhengig av å få best mulige priser på lang sikt. De er naturlig nok også opptatt av å sikre seg at det er mottakere for deres råvarer på lang sikt. Bonden må foreta betydelige investeringer i eget produksjonsapparat, og desto mer produksjonsspesifikke og langsiktige disse investeringene er, desto viktigere blir det for bonden å skaffe seg best mulig sikkerhet for at det vil være avtakere som betaler akseptable priser for råvarene i hele inves-

teringens levetid.

Dersom bøndene selv tar eierskap i den videre foredlingen - meierier, slakterier, kornmottak med mer. - og denne drives

effektivt, kan det gi økt sikkerhet for at det også framover i tid til være avsetning for deres råvarer til gode priser. Dette er trolig en viktig årsak til at land-

DE NORSKE LANDBRUKSSAMVIRKENE

- De norske landbrukssamvirkene er i dag store, og til dels landsdekkende, konsern. Geno og Norsvin har betydelige posisjoner i salg av avlsmateriale, og Tine mottar over 90 prosent av norske melkeleveranser. Nortura og felleskjøpene håndterer om lag 2/3 av bøndenes produksjon av kjøtt, egg og korn og Hoff produserer blant annet mesteparten av den norske potetspriten. Gartnerhallen og tømmer-salgslagene bidrar til at det inngås avtaler om leveranser for en betydelig andel av den samlede produksjonen av frukt, grønnsaker og tømmer.

brukssamvirket har en sterk posisjon i meieribransjen verden over, en produksjon som forutsetter betydelige bygningsmessige investeringer som gjerne har relativt dårlig avkastning til andre formål enn melkeproduksjon.

Avhengigheten mellom råvareprodusenter og foredlingsbedrift er ofte gjensidig, da foretaket både på kort og lang sikt må ha tilstrekkelig tilgang til råvarer av god kvalitet. God kapasitetsutnyttelse er avgjørende for lønnsomheten. Samvirkeforetak, eid av råvareprodusentene, er en sterk form for vertikal integrasjon som kan legge forholdene til rette for god avkastning på investeringer

både i råvareproduksjon og på foredlingsleddet.

FRAMVEKST, REGULERING og framtidige utfordringer. Den sterke posisjonen norsk landbrukssamvirke har i dag er et resultat av en rekke dristige investeringer foretatt av forretningsorienterte bønder i tiårene før og etter år 1900, etterfulgt av en rekke organisatoriske grep fra 1930-tallet og fram til konserndannelsene i årene rundt årtusenskiftet. Vi skal redegjøre for hovedlinjene i denne utviklingen i neste artikkel.

I en tredje artikkel skal vi se nærmere på utviklingen av samvirke-lovgivningen i Norge.

Det er nå om lag 6500 registrerte samvirker (SA-foretak). Av disse er det kun en liten minoritet som er konkurranseaktører, med de utfordringer dette kan innebære. Vi skal i den fjerde artikkelen se nærmere på hva disse driver med. Den norske samvirke-loven setter relativt strenge rammer for både finansiering og fordeling av overskudd. I den siste og femte artikkelen skal vi presentere noen av samvirkemodellens utfordringer og se nærmere på hvordan landbrukssamvirkene i blant annet våre naboland er organisert.

LANDBRUKSSAMVIRKETS POSISJON

- EU-kommisjonen kartla for noen år siden landbrukssamvirkets posisjon i medlemslandene. Den viste at bondeide samvirkeforetak foredlet over 90 prosent av den samlede melkeproduksjonen i Irland, Finland, Danmark, Østerrike, Nederland og Malta. De håndterte nesten all sukker- og frukt- og grønnsaksproduksjon i Nederland og hadde en sterk posisjon i svinekjøttsektoren i Danmark, Frankrike, Finland og Malta, med markedsandeler på mellom 80 og 100 prosent.
- Alt i alt sto landbrukssamvirket sterkest i Finland der omtrent 75 prosent av landbruksråvarene ble omsatt av et bondeid foretak. På de neste plassene fulgte Nederland, Danmark, Sverige, Italia, Frankrike, Malta og Østerrike. Det er mange ulike typer samvirkeforetak, men en tredelt grovinnndeling kan gjøres ut fra formål. Arbeidssamvirker eies av foretakets ansatte og har som formål å gi deres medarbeidere best mulige lønns- og arbeidsbetingelser.